

Bilan S.A.

Rural tourism as a factor of conservation social Ukrainian village.

The article reveals the types and forms of rural tourism development in Ukraine as one of the factors of the crisis depressed rural areas and ways to address the issue of employment of the population. Highlight features, the main advantages and actual problems of development that encourages improvement to improvement of rural estates, villages, stimulates the development of social infrastructure and increases the educational level of the rural population of Ukraine.

Keywords: *agricultural sector; socio-economic development of rural areas, rural tourism.*

316.343.37 (477):325.86

С.С. ПАДАЛКА

**СЕЛЯНСТВО УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНА КОНФІГУРАЦІЯ
ТА НОВІТНІ МЕНТАЛЬНІ ІМПЕРАТИВИ САМОБУТНОСТІ
(1990-2000-і роки)**

Аналізуються зміни у соціальному середовищі селянства, висвітлюються причини та наслідки звуження можливостей прикладання власної праці в українському селі, особливості набуття селянами нових ментальних установок.

В досліджувані роки поширеним явищем ставала самозайнятість, спостерігалась висока трудова міграція селянства, високою залишалася плінність кадрів. Серед причин погіршення якості кадрів сільського господарства: низька мотивація праці – низькі зарплати, несвочасні їх виплати, відсутність морального стимулювання; зміна структури виробництва; безробіття; недооцінка керівниками підприємств значення підготовки кадрів; скорочення фінансування освіти і відсутність належного соціального захисту працівників; низька ефективність матеріального виробництва; виробнича безправність селян. Практично на самоплив була пущена робота органів влади і господарювання по закріпленню кадрів на селі. Спостерігалось старіння кадрів. Різко зменшилась частка молодих спеціалістів з вищою освітою. На селі практично не діяли механізми соціального партнерства. Держава часто усувалась від функції гаранта прав і свобод громадян. Становлення нової системи соціально-трудова відносин відбувалось шляхом ігнорування власного історичного і сучасного світового досвіду.

Ключові слова: *сільське населення, аграрний бізнес, трудові ресурси, зайнятість, міграція.*

Проблема удосконалення відносин у сфері праці на селі розв'язувалась повільно, спонтанно із застосуванням розрізнених за суттю, неврегульованих у часі й неадекватно спрямованих заходів. Основний акцент робився на зміну власності, грошовий обіг, оподаткування тощо. Мало місце сподівання, що закони ринку роз-ставлять все на свої місця і будуть самоврегульовувати. Як наслідок, праця селянина виявилась найменш захищеною. Держава відмовившись від тотальної регламентації соціально-трудова відносин натомість не подбала, аби створювались і працювали інші регулятори в тому числі і соціальне партнерство. Становлення нової системи соціально-трудова відносин відбувалось шляхом ігнорування власного історичного, сучасного світового досвіду, а також причин економічної кризи. В Україні з часу проголошення незалежності спостерігався низький престиж праці та недостатня її мотивація; відчуження працівників від управління, зниження творчої активності і трудової дисципліни; формалізувались підходи до організації праці. Країни з розвинутим ринковим господарством велику увагу приділяли проблемі формування нових якісних рис робочої сили; прагнули унормувати стосунки між працівниками і роботодавцями, надавали якісну систему державних соціальних гарантій. Вітчизняні економісти-аграрники схильні вважати, що в Україні у цій царині відбувались деякі позитивні явища, зокрема було створено умови для розвитку приватної форми власності і ліквідована державна монополія на використання робочої сили; розширені можливості щодо вибору форм і видів трудової діяльності, ліквідовані правові обмеження щодо мобільності робочої сили; зростання інтересу працівника у праці, що гарантує йому матеріальний достаток, та підтримання власної конкурентоспроможності, створення конкурентного виробничого середовища тощо [1].

На селі практично не діяли механізми соціального партнерства. Держава часто усувалась від функції гаранта прав і свобод громадян. А отже, часто порушувались

колективні угоди між профспілками, роботодавцями і найманими працівниками в питаннях зайнятості, охорони і оплати праці.

Чинне законодавство з питань охорони праці часто ігнорувалося. Зокрема, норма Закону «Про охорону праці», що фіксувала фінансування заходів з безпеки праці в розмірі 0,5% від суми реалізованої продукції, або не виконувалась керівниками підприємств, або про неї трудівники просто не знали [2].

Менеджмент в сільському господарстві у європейському його розумінні лише утверджувався. У цьому плані з'являлось чимало кваліфікаційних, психологічних перешкод. За експертними оцінками, в 2005 р. лише 15% реформованими сільгоспідприємствами керували керівники і працювали фахівці, що відповідали новим стан-дартам, які вимагав ринок. Про забезпечення виробництва спеціалістами у більшій мірі опікалися великі господарства.

В умовах змін форм власності відбулося так, що чимало (близько третини) підприємств очолили або стали власниками професіонали-ринковики без базової освіти. Створивши первинний капітал в інших галузях, вони почали займатися в тому числі і сільським виробництвом.

Освітньо-кваліфікаційний рівень працівників сільського господарства залишався найнижчим серед зайнятих в інших сферах економіки. Лише кожний п'ятий працюючий на селі закінчив технікум або інститут, що було вдвічі менше, ніж у промисловості, будівництві, транспорті і зв'язку, а з повною вищою – трохи більше 100 тис. чол. (6%), що в 3,5 рази менше, ніж в інших галузях [3].

В Україні склалась ситуація, за якої при потужній і цілісній системі аграрної освіти, удосконаленні мережі навчальних закладів, при істотному збільшенні чисельності студентів – на селі стабільно закріплювалось не більше 7-10% випускників. Аграрним бізнесом займалися фахівці, що прийшли з інших галузей.

Організація підготовки кадрів для села за державним замовленням і його збільшення не впливало прямо пропорційно на його кадровий потенціал. За даними обласних управлінь сільського господарства і вищих аграрних закладів, з 88% випускників, що одержували направлення на село. 3/4 приступали до роботи, але майже половина з них через рік полишали її і переходили до інших сфер або поповнювали ряди безробітних [4].

В 2001 р. майже 10% сільського населення було неписьменним і не мало початкової освіти, і лише 5,5% здобули повну вищу освіту. Цей показник майже втричі нижчий, ніж у місті, та вдвічі, ніж у середньому по країні [5].

В сільському господарстві високою залишалася плинність кадрів. Причини: затримка з виплатою зарплати, заміна її натуроплатою, важкі умови, непрестижність праці тощо. В 2000 р. було прийнято на роботу 530,1 тис., а вибуло 746,5 тис. осіб [6].

Актуальною для сільського господарства залишалась проблема кадрового забезпечення. На поч. 2000-х років 2/3 новоствореними господарствами керували колишні керівники КСП. В Херсонській області їх було 72% [7]. Більшість яких були практиками, використовували набутий особистий досвід.

В цілому продуктивність праці у сільському господарстві залишалась низькою порівняно із зарубіжними темпами розвитку. Водночас визначити реальні показники продуктивності, на думку фахівців, було непросто в силу існування інтересу господарських органів до завищення або заниження реальних обсягів виробництва в ОПГ; вірогідної можливості подвійного обліку зайнятих у ОПГ і сільгоспідприємствах; та використання техніки, що належить великим господарствам, в особистому виробництві [8]. Оцінити також продуктивність праці одного зайнятого було неможливо через наявність прихованого безробіття, а також недосконалості, а то і відсутності статорганів на селі. Приблизно динаміка продуктивності праці обраховувалась за спів-відношенням виробництва валової продукції і чисельності зайнятих. За підрахунками аграрних економістів, протягом 1990 – 2000-х років валова продукція зросла на 9,2, при скороченні зайнятих – на 6,4% [9].

Продуктивність праці в сільському господарстві скорочувалась адекватно зниженню обсягів виробництва. Як бачимо з таблиці, протягом 1990 – 2000-х років вона впала майже удвічі. В 2000-і роки намітилось вивільнення зайнятих у ОСГ.

**Зміни продуктивності праці
у сільгосп підприємствах і господарствах населення [10]**

ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ	Р	О	К	И
Вироблено продукції на одного зайнятого, тис. грн.:	1990	1995	2000	2004
усього у сільському господарстві	21,1	12,9	11,5	16,6
% (1990 р. = 100)	100	61,1	54,5	78,7
у сільськогосподарських підприємствах	17,7	10,9	8,4	18,9
%	100	61,6	47,5	106,8
у господарствах населення	42,4	17,5	15,5	15,3
%	100	41,3	36,6	36,1

Слід підкреслити, що через низьку продуктивність праці в сільському господарстві виникла «непродуктивна» зайнятість. Відбувалося часто адміністративне гальмування вивільнення робочої сили, натомість, щоб сприяти цьому процесові, створюючи умови для зайнятості селян в інших галузях, таких як сільська промисловість, будівництво, виробнича й соціальна інфраструктура села. У 1990 р. в сільському будівництві та виробничій інфраструктурі села працювало близько 800 тис. осіб, у 2000 р. ця чисельність зменшилась майже втричі [11].

Сільські підприємці виявляли головним чином мляву ділову активність. Вони були нездатні адаптуватися в політико-правових, економічних умовах, що реально склалися на даному етапі.

В політико-управлінських підходах до працездатного населення багато в чому зберігались рудименти минулого, коли т. з. «трудові ресурси» не могли ставити власних цілей, мати потреби, особисті інтереси, виявляти творчу активність і призна-чалися лише для того, щоб ними управляли, перерозподіляли і використовували для нарощування національного доходу. Не брався у повному обсязі до уваги зарубіжний досвід, де вирішальною ознакою «людського капіталу» виступають передусім якісні характеристики – освіта, висока кваліфікація, інноваційне мислення, ініціативність, творчість. Як наслідок, протягом досліджуваних років в Україні цей «капітал» значною мірою виявився знеціненим і втраченим. У 2005 р. в сільському господарстві працювало 80,8 тис. чол. з повною вищою освітою та 152,4 тис. з неповною й базовою вищою освітою, що становить відповідно 7,9 і 14,8% чисельності працюючих, тоді як у промисловості було удвічі більше. Навчались новим сільськогосподарським професіям 11 тис. чол., або 1,1% працюючих, а підвищували кваліфікацію 13,6 тис. (1,3%) [12]. У промисловості ці показники у десять разів були вищими.

Окремо слід сказати і про економічну активність сільського населення. В Україні вона найвищою була в селян віком 35-39 років, найнижча – 60-70 років [13].

Держава, яка взяла на себе функцію формувати контингент працездатного населення не справлялась з означеним завданням, тому діяв саморегулюючий механізм. У державних програмах і нормативно-правових документах не прописувалося завдання створення робочих місць на селі. Як наслідок використовувались превентивні заходи у відповідь запобігти безробіттю та міграційному відтоку селян до міст та країни зарубіжжя [14].

Соціально-економічна ситуація в Україні у 90-і роки ХХ ст. на початку ХХІ ст. не сприяла поліпшенню якісних характеристик трудового потенціалу села. Участь сільського населення у суспільному виробництві та особистому підсобному господарстві супроводжувалась низьким рівнем продуктивності праці. Крім того, протягом 1990 – 1998 рр. у віковій структурі трудових ресурсів села відбулися негативні зрушення. З 8876,4 до

8110,7 тис. чол. або на 755,7 тис. чол. скоротилась загальна чисельність працездатних сільських жителів [15].

Протягом 1990-х років середньорічна чисельність зайнятих у сільськогосподарських підприємствах зменшувалась у середньому щороку на 240,6 тис. чол., а в 2001 – 2004 рр. найманих – на 319,7 тис. [16]. Ці тенденції свідчили про тотальне вимирання працівників.

Найінтенсивніше процес звуження прикладання праці на селі відбувався у виробничих галузях. За 1990 – 2000 рр. число зайнятих скоротилось на 2181,7 тис. чол. У АР Крим, Донецькій, Закарпатській, Луганській, Миколаївській, Харківській, Херсонській, Чернівецькій областях зменшення зайнятих у сільській промисловості коливалося від 5 до 33 разів [17].

Відносно менші темпи вивільнення трудових ресурсів із сільського господарства зумовлювалося і збереженням високого рівня прихованого безробіття. В 2000 р. максимальний його показник досяг 1,4 млн. чол., або 57 % від загальної чисельності зайнятих у галузі працівників [18].

Протягом 2000 – 2005 рр. економічна активність сільського населення уповільнилась і не набула достатнього і стабільного рівня. Економічна наука доводить, що освіченість працівника вирішальною мірою впливає на його економічну поведінку. Зайнятість на селі залишалась найнижчою серед країн ЄС. В Україні найбільше безробітних було серед осіб віком 40-49 років, на який припадає «пік» трудової активності [19].

Найнижчі темпи вивільнення працюючих характерні були для галузей соціальної сфери, головним чином через переорієнтацію певної частини населення на приватні види діяльності (торгівлю, громадське харчування). Водночас надзвичайно гостра ситуація складалась в малих і віддалених селах, де процес руйнації соціальної інфраструктури відбувався катастрофічними темпами і набував незворотнього характеру. За 1990-і роки чисельність зайнятих у цих сферах діяльності громадян скоротилась на 35,2%. А у Вінницькій, Житомирській, Кіровоградській, Тернопільській та Херсонській областях відповідні тенденції розвивались ще більшими темпами, а відповідні показники досягали 45 – 60 % [20].

На початок 2001 р. серед сільського населення було 4,4 млн. працюючих (53,4% загальної кількості населення працездатного віку), що на 30,6 % менше порівняно з даними обстеження 1996 р., причому кожний четвертий з числа зайнятих працював за межами свого населеного пункту, з них майже кожний другий – у містах і селищах. Із загальної їх кількості 55,4 % були зайняті у матеріальному виробництві, 16 % – в галузях освіти, охорони здоров'я, державному управлінні, 11,9 – у різних сферах промисловості та будівництва, 4,4 % – на транспорті. При цьому зайнятість несільськогосподарськими видами діяльності порівняно з 1990 р. зменшилась удвічі [21]. Наведена структура зайнятості була деформованою й не відповідала світовим тенденціям, що характеризувалась зростанням частки населення, зайнятого у сфері послуг. В Україні, навпаки, протягом 1990 – 2003 рр. чисельність зайнятих у соціальної сфері села зменшилась з 1,2 млн. до 0,8 млн. [22]. Серед сільських жителів працездатного віку 2,4 млн. не працювали і не навчалися, тобто кожний третій, що більше у 3,2 рази порівняно з аналогічними обстеженнями 1996 р. Протягом 2000-2003 рр. середньорічна чисельність працюючих у сільському господарстві скоротилась з 4,9 до 1,7 млн. осіб, або у 9,2 рази, що пояснювалося погіршенням соціально-економічних умов праці і життя на селі. Серед вивільнених майже 5 млн. працівників вимушено поповнили категорію самозайнятих в особистих селянських господарствах та безробітних. В 2005 р. з 8,5 млн. сільських жителів працездатного віку 4,5 – не мали постійного місця роботи [23]. Протягом 1990-2003 рр. число зайнятих в особистих господарствах зросло з 681 тис. до 2,8 млн. осіб, або в 4,2 рази, фермерських – з нуля до 142 тис. осіб. Протягом 1994-2004 рр. середній вік працюючих збільшився з 54 до 58 років. Серед безпосередньо зайнятих у сільгоспвиробництві лише 7,2% [24] мали вищу освіту, що було найнижчим показником серед усіх видів економічної діяльності. У той час чисельність освіченої молоді до 30 років зменшилася вдвічі. Її частка серед працюючих склала лише 14% [25].

На відміну від країн з ринковою економікою, де зайнятість у сільськогосподарському виробництві зменшувалася у зв'язку з підвищенням його ефективності, в Україні цей процес відбувався під дією, передусім, різкого звуження місткості ринку вітчизняної продовольчої продукції внаслідок падіння платоспроможного попиту населення та експансії імпорту.

Серед причин погіршення якості кадрів сільського господарства: низька мотивація праці; зміна структури виробництва; безробіття; недооцінка керівниками підприємств значення підготовки кадрів; скорочення фінансування освіти і відсутність належного соціального захисту працівників; низька ефективність матеріального виробництва; бачення керівником КСП працівника передусім як складника технологічного процесу; виробнича безправність селян.

Низькі зарплати, несвоєчасні їх виплати, відсутність морального стимулювання робило сільськогосподарську працю мало привабливою. Відбувалася інтенсивна плінність кадрів. Практично на самоплив була пущена робота органів влади і господарювання по закріпленню кадрів на селі. Спостерігалось старіння кадрів. Різко зменшилась частка молодих спеціалістів з вищою освітою.

За чинним законодавством вік трудових ресурсів села визначався відповідно: 16-59 роками для чоловіків і 16-54 роками для жінок. В 1992 р. Верховна Рада України встановила для трактористів-машиністів, доярок і свинарок нижчу на п'ять років верхню вікову межу працездатності. Така ж пільга надавалась жінкам, що народили і виховали п'ятеро і більше дітей.

Джерелом формування трудових ресурсів села виступала молодь, кваліфіковані робітничі кадри, спеціалісти сільського господарства. Водночас у значній частині сільської молоді сформувалась психологічна настанова на негативне ставлення до проживання на селі і до аграрної праці. За даними дослідниці трудових ресурсів села К. Якуби, лише 13,2% батьків були не проти того, щоб діти успадкували їхню професію [26]. Головна причина цієї «хвороби» крилася в складних матеріальних умовах життя на селі.

Самозайнятість на селі виступала свого роду альтернативою безробіттю. В 1997 р. серед всього економічно задіяного на селі населення категорія, що забезпечувала себе самою роботою, досягала четвертої частини. Самозайнятість на селі слід оцінювати неоднозначно. В Україні до категорії громадян, що самостійно себе забезпечували роботою, відносились більшість жителів сіл. З доповіді Міжнародного бюро праці (МБП) випливало, що самозайнятість – це процес, що все більше надій покладає на особисту ініціативу як засіб досягнення позитивних результатів у галузі зайнятості, капіталовкладень та економічного зростання. Однак у переважній більшості випадків самозайнятість розглядається просто як засіб виживання. Самозайнятість все більше привертає до себе увагу в епоху, коли у більшості країн уряди та великі підприємства неспроможні забезпечити можливість для зайнятості з достатнім рівнем заробітку тим, хто шукає роботу [27]. Найбільш поширеним цей вид діяльності був в особистому підсобному господарстві [28].

Законодавчо-нормативні акти регламентували цей вид діяльності. Зокрема, зайнятим у матеріальному виробництві вважався той член ОСГ, який мав місячний прибуток, що дорівнював або перевищував розмір мінімальної зарплати. В реаліях життя складалося по-іншому: ОСГ не мали товарного характеру і у своїй більшості слугували задоволенню особистих продовольчих потреб громадян.

Для більшості зайнятих селян ОСГ залишалось єдиним місцем трудової діяльності. Лише незначна частина їх одночасно намагалась працювати за наймом.

Вітчизняна статистика неправомірно відносила до числа економічно зайнятих селян, що працювали в особистому господарстві. Вони належали до безробітних. Такий підхід держави програмував і в подальшому неефективність вікористання працездатного селянства, розмивала межі регламентації діяльності ОСГ. Відомо, що ст. 1 Закону України «Про особисте селянське господарство» не відносила цей вид діяльності до підприємницького.

В 2004 р. ОСГ було зайнято 2,3 млн. чол., що у 3,3 рази більше, ніж у 1990 р. [29]. Дехто з дослідників вважав, що зайнятість в ОСГ прихованою формою безробіття. А тут працювало близько 60% працездатних [30].

Скорочення виробництва на селі мало особливо негативні соціальні наслідки. Протягом 1991 – 2004 рр. оброблювані площі сільгоспугідь скоротились на 4 млн. га. Вони виявились занедбаними. Змінилась структура посівів. Менше почали висівати трудомістких культур: цукрових буряків – у 2,9 рази, кормових культур – у 2,8, льону – у 4,5 рази. Натомість розширювались високомеханізовані в обробітку площі посівів соняшнику – в 2,2, ярих зернових – 1,5, сої – майже у три рази, вирощування яких не потребувало значних затрат людської праці [31]. Виявилась у більшості своїй розорені тваринницькі ферми, разом з тваринниками втратили роботу зоотехніки, ветеринари, обліковці, заготівельники та інші спеціалісти.

Протягом 1990 – 2000-х років соціальна роль ОПГ розширилась. Ці виробництва найоптимальніше сприяли закріпленню на селі жителів, поглинали надлишок робочої сили, стримували міграцію до міст. В 2000-і роки село поступалось місту в можливому виборі сфер прикладання праці.

На 2006 р. питома вага кооперативів серед форм господарювання на селі регіонально коливалась від 36% у Луганській області, до 53,2% у Волинській. Якщо у Львівській області їх було 23, Донецькій – 10, Дніпропетровській – 36, то у Волинській – 282 і темпи ВВП у цій області значно випереджали середні по країні [32].

Середній розмір земельних ділянок домогосподарств становив 1,08 га. Більшість її здавалась в оренду (74,1%). В 2005 – 2006 рр. намітилась тенденція збільшення площ, на яких вирощувались культури для власних потреб. Майже 12% цих господарств мали техніку. Найману працю використовували 18%. В 2005 р. вони виробили 59,4% усієї сільгосппродукції [33].

Недостатньо залишався розвинутий професійний громадський сектор на селі. Внаслідок слабо захищались права і інтереси трудівників. Сформовані інституції існували формально, їх програмні положення були переважно декларативними. Як неприбуткові організації вони виявляли нездатність брати на себе відповідальність щодо організації роботи по захисту інтересів (здійснювати регулятивно-захисну функцію). І надалі переважали командно-адміністративні підходи в цій справі.

Проблема працевлаштування селян, як визначального фактора забезпечення належного життєвого рівня, потребувала продуктивної роботи державних органів влади, служб зайнятості зокрема. Державні органи практично лише приступили до створення робочих місць на селі. Місцеві органи влади не мали досвіду і матеріальних ресурсів для цього. Україна, маючи вагому частку зайнятих у сільському господарстві, потребувала кардинальної реформи сільського ринку праці. В Польщі, у якій лише 7,6% населення зайнято безпосередньо в сільському господарстві, цей процес проходив швидко і безболісно. Польські гміни мали необхідні самоврядні важелі, аби успішно стимулювати само зайнятість. Жителі польських сіл виявились менш заангажованими, ніж українські селяни і активно змінювали вид трудової зайнятості. Після скасування сільських колективних господарств в Польщі керівництво гмін розробило структурні програми само зайнятості на селі, основними формами яких стали: підприємницька діяльність, три види туризму – агротуризм, екотуризм, туризм сільський. Підприємництво стимулювалось рядом пільг, в тому числі за кожне новостворене робоче місце підприємець звільнявся від сплати 5% місцевого податку. В Польщі переважала таким чином виробнича підприємницька діяльність. В Україні ж 81% підприємців займались торговельно-посередницькою діяльністю [34]. В досліджувані роки в Україні ця справа лише становилась у двох напрямках: безпосереднє працевлаштування та інформаційно-довідникова робота. Центри діяли практично в усіх обласних, районних центрах, деяких селищах. Служби зайнятості Тернопільської області серед безробітних селян проводили заходи: «Дні профорієнтації», «Дні про інформації», випускали газету «Ринок праці», надавали інформацію через офіційний сайт. Через інформаційні семінари та інші форми освіти проводилось професійне

навчання, перенавчання, працевлаштування. Внаслідок, протягом 2005-2006 рр. в 1,2 рази збільшилась чисельність праце-влаштованих до 15817 чол. [35].

В Україні була парадоксальною ситуація, коли на селі можливість отримати роботу були вкрай обмежені. Близько 90% сільгоспідприємств, що подавали інфор-мацію про вакансії, згодом повідомляли про відсутність робочих місць [36]. Більшість наявних робочих місць тривалий час залишались вакантними, оскільки не приваблювали селян через низьку заробітну плату, невчасні виплати та важкі умови праці.

Головним господарюючим суб'єктом на селі залишався селянин передпен-сійного або пенсійного віку з низьким професійно-освітнім рівнем, метою діяльності якого було виробництво продукції переважно для власних потреб.

Робоча сила у аграрному виробництві використовувалась неефективно. Невиправдано безкорисливо витрачався робочий час. В 2002 р. з 186,5 тис. (7,5%) сільгосп-працівників перебували у вимушеній адміністративній відпустці, 135,8 тис. (5,5%) – працювали за неповного робочого тижня. В цілому 93 млн. людино-годин належно не використовувались.

В Україні традиційно залишалось суттєвим використання у сільському госпо-дарстві праці дітей та підлітків. В 5 річному віці сільські діти вже допомагали старшим членам родини у роботах по господарству, по догляду за меншими дітьми. З цього часу ними набувались трудові навички. Кожна десята дитина у такому віці прибирала житлове приміщення, готувала їжу, прала білизну, прасувала, виконувала інші домашні роботи. Крім того, 10,5% цих дітей брало участь у виробництві. У ОСГ постійно зростало використання дітей віком 10-17 років. Маже 90,2% вміли виконувати різні сільгоспроботи на голоді і в полі, доглядати худобу (79,2%) [37].

Широке використання дітей у сільгоспвиробництві і особливо на роботах за наймом негативно позначалося на їх соціалізації. Серед тяжко фізично працюючих сільських дітей, порівняно з непрацюючими, в 2,5 рази більше тих, хто палить, вживає алкоголь, конфліктує з батьками, друзями. В 2000 р. за даними соціологічного обсте-ження Українського інституту соціальних досліджень, частка дітей віком до 10 років, що вже працювали за наймом становила 7%, віком 15-17 років – 45% [38].

Однак тільки кожного шостого-сьомого із працюючих в ОСГ можна було вважати комерсантом, решта – виробляли продукцію винятково для самозабезпечення продуктами харчування сімей і родин [39].

Громадські організації за типом неприбуткових в аграрному секторі України брали свій початок з 1993 року, коли було створено Українську лігу підприємців АПК. В цей же період були створені Українська асоціація фермерів, селянська спілка України, Українська зернова асоціація, Українська асоціація захисту рослин, Спілка орендарів та орендодавців України, Національна асоціація бірж України, Союз молочних підприємств. Якщо у 1997 році налічувалося 7 професійних громадських організацій АПК, то в 1998-му – 35, у 2001 році – понад 60. У 2003 році утворено Всеукраїнське громадське об'єднання «Українська аграрна конфедерація», Спілку птахівників України [40].

Селяни постійно шукали сфери прикладання своєї праці за межами сіл. Роботодавці-власники підприємств, що розташовувались в містах були зацікавлені в такого роду дешевій праці. За проведеними в 2005 р. результатами суцільного обстеження сіл за місцем проживання працювало близько 60% селян, лише половина з них у сільському господарстві. Значна частина (28,5%) їх працювала у містах і селищах, 2,4% – за кордоном. Серед зайнятих на селі – найбільше були задіяні в освіті (344,4 тис.), торгівлі і ремонті (151,8 тис.), охороні здоров'я й соціальній допомозі (143,9 тис.). Майже третина працездатних селян вели лише ОПГ. Протягом 2004 - 2005 рр. частка їх зросла в 1,23 рази і досягла 3 млн. чол. [41].

У досліджувані роки темпи безробіття на селі невпинно зростали. Як наслідок, постала об'єктивна потреба перегляду соціально-економічної і суспільно-політичної функції села, розвитку в селах несільськогосподарських виробництв, поліпшення інфраструктури та

сфери обслуговування. В кінці 1990-х років у приміських селах все більше почали з'являтися промислові підприємства, на які йшли працювати здебільшого низькокваліфіковане сільське працездатне населення. В деяких промислово-видобувних регіонах України (Донбасі), у селах налагоджувалось виробництво будівельних матеріалів на основі продуктів переробки і видобутку. Можна сказати, що в кінці 1990-х років лише започатковувалось промислове виробництво на селі. В 2005 р. вже працювало 541 підприємство добувної промисловості, 3,9 тис. самостійних підприємств і відокремлених підрозділів обробної галузі (відповідно в 418 і 2174 селах), 789 будівельних і 1076 транспортних організацій (в 560 і 682 селах), а також майже 84 тис. переважно дрібних об'єктів (до п'яти робочих місць), які спеціалізувалися на наданні торговельних, побутових, поштових, транспортних, ремонтних, автосервісних послуг, послуг зв'язку та громадського харчування [42].

Крім цього функціонувала низка об'єктів, які займались виробництвом електроенергії, газу та води, оброблянням твердих і рідких відходів, прибирання сміття й очищення територій. В гірських селах Карпат та Криму за кошти селян, підприємців, туристичних фірм, кредитування почали функціонувати міні-готелі на основі модернізованих жилих будинків, авторських архітектурних проектів тощо. Проте це може перші пагони сучасних підходів до розв'язання проблеми зайнятості на селі. За підрахунками вчених, аби досягти рівня зайнятості, що був на початку 1990-х років, потрібно організувати понад 100 тис. нових і відродження робочих місць у різних позасільськогосподарських галузях [43].

Протягом 1990-х років 1,2 млн. селян були звільнені з сільгоспвиробництва, 282 тис. з будівництва, промисловості, 282 тис. – з соціальної сфери села, 400 тис. – з різних видів робіт у містах. В 2000 р. офіційно було зареєстровано 252 тис. сільських жителів [44].

Сільське господарство, як ніяка інша галузь діяльності акумулювало основну частину так званого прихованого безробіття. В 1998 р. воно коливалось у межах 1-1,3 млн. чол. [45]. Це дає підстави робити висновок, що на селі зайнято було набагато менше працюючих, аніж подавались у офіційних статистичних виданнях. Збереженню прихованого безробіття у значній мірі сприяли бартерні розрахунки, які здійснювались сільгосппідприємствами, вдаючись до прихованої експлуатації робочої сили. Звичним явищем ставала простроченість у виплаті зарплати або сплата її в обмежених обсягах.

За даними Держкомстату України, у 2001 р. у сільській місцевості відносний показник безробіття був вищий, ніж у містах (5,8 і 2,9% працездатного населення). До того ж, порівнюючи сільське і міське безробіття, слід зазначити менший динамізм сільських жителів. Отже, в сільській місцевості з 7,8 млн. працездатних понад 1,6 млн. було незайнятих (офіційно невизначеними безробітними), а агроформуваннях нового типу зайнято 2,3 млн. чол., що на 1,4 менше, ніж у 1990-х роках [46].

В 1999 – 2003 рр. до категорії незайнятих (безробітних) відносились ті, хто звільнився за власним бажанням (36,3%), не працевлаштувався після закінчення школи, ПТУ, вузу (23,8%), вивільнився у зв'язку з реорганізацією, ліквідацією, консервацією виробництва (21,5%), інші причини (12,9%), звільнились через закінчення строку контракту (2,8%), демобілізувались із Збройних сил (2,7%) [47].

Масова незайнятість сільського населення стала породженням бідності, апатії, зневіри у власні сили, напруженості відносин у сім'ях, криміногенної ситуації. З'явилась нова категорія сільських громадян, зневірених знайти роботу. В 2004 р. таких було 195 тис. чол. Їх частка серед незайнятого працездатного ладу досягала 11% [48].

Збільшувалась кількість непрацездатних, які потребували соціальної допомоги. Лише за 2000 – 2001 рр. їх стало більше на 18 тис. чол. і досягла 334,7 тис. чол. [49].

Темпи безробіття сільського населення пришвидшувалися. Якщо до 2002 р. вони поступалися міському населенню, то в послідуючі роки тенденція змінилася по всій Україні. Часто селяни просто не реєструвались в службах зайнятості. Проведені в 2000 р. обстеження селян з питань їхньої економічної активності виявили, що в середньому по

Україні до такої категорії відносилось 6,8% сільського населення. Ця цифра виявилась удвічі вищою за число офіційно зареєстрованих безробітних [50].

Селян все більше продовжувало вабити місто, де були можливості працевлаштування, професійного зростання, кращі умови праці й життя, вищі заробітки і реальні доходи. Якщо в 1990-і роки темпи скорочення сільського населення спо-вільнилися, то в 2000-і роки вони суттєво прискорилися.

Попри всі негативні матеріальні і моральні наслідки, стан безробіття на селі водночас стимулював зацікавленість молоді в підвищенні ефективності результатів своєї праці.

В 1990-і роки посилювався вплив молоді з села. Причини цього явища загально-відомі. Вибувала молодь, яка мала, як правило, добру загальноосвітню і професійну підготовку. Вона мігрувала з метою пошуку місць роботи, яка б відповідала їхньому рівню знань і дозволяла розкрити потенційні можливості. Вплив кадрів був переважно неврегульованим. В 1998 р. з числа вибулих 41% мали стаж роботи до трьох років, 17% – до десяти, 7% – понад десять [51].

Майже 20 тис. сільських жінок у віці 18 – 35 років, серед яких третина, що не народжували дітей, вдавалися до «човникового» бізнесу, їхали на заробітки до інших країн.

За підрахунками П. Саблука, в 2000-і роки частка селян, що виїздила на заробітки за кордон досягла 8 млн. чол. [52]. Село таким чином перетворювалося на свого роду «зону відчуження».

Темпи міграції на заробітки до країн зарубіжжя з сіл Львівщини, Івано-Франківщини та Закарпаття залишалися високими. З близько 1,5 тис. мешканців сіл Бусовисько та В. Лужок Старосамбірського району Львівської обл., 200 чол. працювали за кордоном, більшість перебували впродовж кількох років. Частина виїздила на кілька місяців. Кожен з них щомісячно передавав у сім'ю як мінімум 100 дол., що означало, що в село надходило близько 20 тис. дол., або 100 тис. грн.. Ці кошти були основою сімейних бюджетів [53].

Більшість батьків, хто виїжджав за рубіж на заробітки, залишав власних дітей на опікунство родичів чи близьких знайомих. На поч. 2005 р. лише в Івано-Франківській області 7287 дітей з 6242 сімей виховувались саме в такий спосіб, без батьків [54].

В 1990 – 2000-і роки Україна виступала як держава-експортер робочої сили. Водночас зростала і кількість іноземних громадян, що працювала в Україні. Українські мігранти були учасниками вторинного ринку праці, у більшій мірі нелегальною, працювали на малих і середніх підприємствах, які неспроможні були використовувати дорогі працезбережувальні технології у розвинутих країнах Західної і Північної Європи, в тому числі ЄС. Держави, як правило, мовчазно сприяли припливу мігрантів. А деякі з них навіть заохочували, встановлюючи юридичний статус, визначаючи соціально-економічні, трудові, житлові права. У Швеції, наприклад, мігрантам заборонялося протягом року змінювати місце роботи, протягом двох – професію та місце проживання, заборонялось брати участь у профспілковій діяльності. Подібне законодавство мала Бельгія, Нідерланди, ФРН, Швеція. Французький і бельгійський уряди заохочували сімейну міграцію [55].

Міграція з України робочої сили мала особливо негативні наслідки. З чотирьох західних областей мігрував в Європу кожний 5-6 мешканець. Це були здебільшого слаборозвинуті економічно гірські і передгірські райони Закарпатської області, де переважало сільське населення.

Щорічно протягом 1994 – 2000-х років через це скорочувалась загальна чисельність населення приблизно на 90 тис. чол. Лише до Росії трудова іміграція українських селян становила близько 300 тис. наших співвітчизників [56].

Розміри міграції для села мали катастрофічні розміри. Причина: суцільна бідність і тотальне безробіття.

Міграційні втрати продовжували підривати природну основу демографічних процесів на селі – воно втрачало багато майбутніх батьків і матерів для створення нових сімей. Впродовж багатьох років через міграцію село втрачало щороку 200 – 250 тис. чол. Якщо в 1980 р. зменшення чисельності селян на 90,7 % було зумовлене їх міграційним

відпливом, а природне скорочення становило лише 6,6 %, то у 1990 р. – відповідно – 55 і 44,9 % [57]. Починаючи з 1991 р., міграційний рух селян за своїм впливом на зменшення сільського населення почав поступатися депопуляційним процесам. Причому не тільки за масштабами вибуттів, а й за тенденціями результативного показника міграції. Абсолютну більшість сільських мігрантів становили громадяни працездатного віку, п'яту частину – діти до 15 років; кожний десятий мігрант був пенсіонером. Переважна частина їх рухалась у бік міст обласного й районного підпорядкування. Міжобласним видом міграції охоплювались в основному громадяни, що проживали в зоні Чорнобильської катастрофи. Міждержавна міграція характеризувалася зміною громадянства і виїздом не лише у країни Заходу, а й до ближнього зарубіжжя, в основному до Росії.

Різке зменшення життєвого рівня всіх верств населення, загострення проблеми зайнятості і одержання безкоштовного житла у місті змусили 432 тис. міського населення в надії на виживання за рахунок використання землі переселитися в сільську місцевість, залишивши в місті житло дітям. Це – особи старшого віку, в основному вихідці з села, в яких збереглося житло, присадибні ділянки. Серед реемігрантів чимало було тих, хто повертався з інших країн, наприклад, представників народів, депортованих свого часу з українських земель (кримські татари, німці тощо).

Найінтенсивніший міграційний приплив цих категорій громадян у сільську місцевість мав місце впродовж відносно нетривалого проміжку часу – лише у 1992-1993 рр. Завдяки цьому вдалося дещо знівелювати негативний вплив депопуляції. А позитивний вплив адміністративно-територіальних перетворень сприяв зростанню на 13,4 тис. чол. населення села [58]. Однак, уже в 1993 р. інтенсивність міграційних потоків у напрямі «село → місто» значно послабилася, внаслідок чого позитивне сальдо по Україні скоротилося майже вдвічі і мало тенденцію до зменшення і переростання у від'ємне значення у подальші роки. За 1993-1996 рр. абсолютне значення його зменшилось в 10 разів, а в 1997 р. воно вже мало від'ємне значення в 1,1 тис. чол., знову змінивши при цьому міграційні потоки селян у напрямі «село → місто» [59].

Слід зазначити, що контингент мігрантів, що переселялися у сільську місцевість, протягом другої половини 90-х років якісно погіршувався. Почали домінувати пенсіонери, в той час як село залишало все більше осіб активного працездатного віку та молодь. Так, частка прибулих у 1995 – 1996 рр. пенсіонерів зросла з 8,7 до 9,9 %, а працездатних осіб, що вибули, зросла з 79,8 до 80,9 % [60].

До 1995 р. зберігалася сприятлива тенденція міграційного потоку населення в українське село з країн близького зарубіжжя. В послідуючі роки ситуація змінилася на протилежну. Почала вимальовуватись досить чітка і загрозлива по своїй суті тенденція – суттєвого зростання інтенсивності відпливу сільського населення у країни далекого зарубіжжя. Якщо, в 1995 р. частка таких мігрантів у загальній чисельності вибулих за межі України з села становила 5,1 %, то в 1998 р. – 12,2 % [61].

Внаслідок поширення цієї тенденції загальне негативне сальдо зовнішньої міграції у сільській місцевості України у 1998 р. на 78 % було сформоване саме за рахунок зростаючих обсягів та інтенсивності вибуття сільських жителів у країни близького зарубіжжя, хоча ще у 1997 р. домінувала міграція до далекого зарубіжжя.

Суттєві і загалом негативні за своєю природою зрушення відбувались в освітньому рівні мігрантів. Найбільшу частку в структурі вибулих (70-80%) становили жителі села з вищою, незакінченою вищою, середньою спеціальною і загальною освітою.

Отже, на селі в досліджувані роки суттєво змінилися можливості прикладання власної праці. На державному рівні практично не було визначено базових умов зайнятості на селі. Поширеним явищем ставала самозайнятість. В досліджувані роки спостерігалась висока трудова міграція селянства.

1. *Чикуркова А.Д.* Формування і регулювання соціально-трудоких відносин в Україні // Економіка АПК. – 2005. – № 1. – С.113.
2. *Бондар В.В.* Умови праці в сільському господарстві: стан і шляхи поліпшення // Економіка АПК. – 2005. – № 2. – С.116.

3. *Кириленко І.Г.* Напрями підвищення конкурентоспроможності вітчизняного сільськогосподарського виробництва // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 69.
4. *Кириленко І.Г., Бойко М.Ф.* Вказана праця. – С. 15.
5. *Бородіна О.М.* Людський капітал як основний стратегічний ресурс сталого розвитку аграрної сфери // Економіка АПК. – 2003. – № 9. – С. 105.
6. *Купалова Г.І.* Аналіз кон'юнктури ринку праці на селі // Економіка АПК. – 2002. – № 1. – С. 89.
7. *Чорний Г.М.* Стратегічні напрями забезпечення АПК керівниками – професіоналами // Економіка АПК. – 2001. – № 10. – С. 112.
8. Актуальні питання аграрної політики. Збірник робіт 1999-2002. – С. 76.
9. Там само. – С. 76.
10. *Попова О.Л., Скурська Н.М.* Вказана праця. – С. 137.
11. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. – Т. 2. – С. 593.
12. Статистичний щорічник України за 2005 рік / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2006. – С. 392.
13. Економічна активність населення України 2004: Стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2005. – С. 256.
14. *Ціхановська О.М.* Соціально-економічні проблеми використання ресурсного потенціалу села // Економіка АПК. – 2007. – № 8. – С. 131.
15. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть ... – С. 87.
16. *Попова О.Л., Скурська Н.М.* Вказана праця. – С. 135.
17. Населення і трудові ресурси села ... – С. 100-101.
18. Там само. – С. 101.
19. *Герчанівська С.В.* Оцінка стану активності сільського населення Тернопільської області // Економіка АПК. – 2006. – № 5. – С. 149.
20. Населення і трудові ресурси села ... – С. 102.
21. Соціально-економічні проблеми українського села і сільських територій: Матеріали до Сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 9-10 листопада 2005 року. – К.: УААН ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2005. – С. 17, 19.
22. *Гнибіденко І.* Зайнятість сільського населення як похідна реформування аграрного сектора економіки // Управління сучасним містом. – 2004. – № 11-12. – С. 115.
23. *Прокопа І.В.* Соціальні аспекти розвитку сільських територій // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 49.
24. Статистичний щорічник України за 2004 рік / За ред. О.Г. Осауленка; відпов. за випуск В.А. Головка. – К.: Держ. комітет статистики, 2005. – С. 407.
25. Населення і трудові ресурси села ... – С. 103.
26. *Якуба К.І.* Сільська жінка і розвиток соціальної сфери в сільській мережі // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 64.
27. *Злупко С.* Національні та регіональні особливості посткомуністичної зайнятості // Шанс. – 1996. – № 4. – С. 10.
28. Агропромисловий комплекс України // <http://tect.minagro.gov>.
29. *Лупенко Ю.О., Лупенко Є.І.* Тенденції зайнятості сільського населення у постреформаційний період // Економіка АПК. – 2005. – № 12. – С. 108.
30. *Трегобчук В.М., Пасхвер Б.Й., Юзефович А.Е.* та ін. Про довгострокову стратегію сталого розвитку агропромислового комплексу // Економіка АПК. – 2005. – № 7. – С. 4.
31. *Попова О.Л., Скурська Н.М.* Вказана праця. – С. 134.
32. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи: Практ. посіб. / Р. Голок, В. Гончаренко, Н. Іванова та ін. – К.: Урожай, 2001. – С. 16; *Малік М., Малік Л.* Розвиток кооперативних процесів в аграрному секторі економіки // Перспективи кооперації в АПК України в умовах інтеграції в Європейський Союз: Міжнар. науково-практич. конференція, 15-16 верес. 2005 р. – Львів: ЛДАУ, 2005. – С. 85-94.
33. *Лупенко О.О.* Вказана праця. – С. 135.
34. *Дем'янчук О.І.* Розвиток процесу само зайнятості на селі // Економіка АПК. – 2002. – № 7. – С. 134.
35. *Герчанівська С.В.* Вплив факторів на працевлаштування населення в аграрні підприємства Тернопільської області // Економіка АПК. – 2006. – № 11. – С. 136.
36. *Герчанівська С.В.* Вказана праця. – С. 150.
37. *Голубева І.Є.* Праця сільських дітей: соціально-демографічний аспект // Економіка АПК. – 2001. – № 11. – С. 103.
38. Там само. – С. 109.
39. *Крисанов Д.Ф.* Масштаби і можливості фінансового забезпечення позааграрної зайнятості сільського населення // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 60.
40. *Лужанська І.* Професійні громадські організації АПК: спроможність до реалізації нових завдань // Бюл. проекту ПРООН «Аграрна політика для людського розвитку». – 16 (16)-й вип., 1-30 верес. 2003 р. – www.undp.org.ua.
41. *Лупенко О.О.* Вказана праця. – С. 134-135.
42. *Крисанов Д.Ф.* Вказана праця. – С. 63.

43. Там само. – С. 64.
44. Актуальні питання аграрної політики. Збірник робіт 2002-2003. – С. 486.
45. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть ... – С. 97.
46. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. – Т. 2. – К., 2006. – С. 593.
47. *Опаленко І.О.* Ринок праці в аграрній сфері Черкаської області // *Економіка АПК.* – 2005. – № 2. – С. 118.
48. *Попова О.Л., Скурська Н.М.* Зайнятість на селі: наслідки аграрного реформування // *Економіка АПК.* – 2006. – № 7. – С. 132.
49. Актуальні питання аграрної політики. Збірник робіт 2002-2003. – С. 484.
50. *Купалова Г.І.* Вказана праця. – С. 90.
51. *Рябоконь В.П.* Селянин на ринку праці (кадрові аспекти) // *Економіка АПК.* – 1998. – № 10. – С. 86.
52. *Саблук П.Т.* Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави: Доповідь на сьомих річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 9-10 листопада 2005 року. – К.: УААН ННЦ «Інститут аграрної політики», 2005. – С. 9.
53. *Біттер О.А.* Соціально-економічний рівень життя сільського населення гірської зони Карпат // *Економіка АПК.* – 2005. – № 5. – С. 113.
54. Офіційний сайт Головного управління статистики в Івано-Франківській області // <http://stat.if.ukrtel.net>
55. *Дяченко Б.І., Долинський С.В., Товтін М.А., Ткач В.Ю.* Європейський ринок праці в системі міжнародної міграції трудових ресурсів // *Економіка АПК.* – 2005. – № 2. – С. 140.
56. Бідність // <http://works.tarefer.ru>.
57. Населення і трудові ресурси села ... – С. 54.
58. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть ... – С. 78.
59. Населення і трудові ресурси села ... – С. 55.
60. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть ... – С. 80.
61. Там само. – С. 81; Населення України – 2002. Щорічна аналітична доповідь. – К., 2003. – С. 175.

References

1. *Чыкуркова А.Д.* Formuvannia i reguliuvannia socialno-trudovykh vidnosyn v Ukraini // *Ekonomika APK.* – 2005. – № 1. – S. 113.
2. *Bondar V.V.* Umovy pratsi v silskomu hospodarstvi: stan i shliahy polipshennia // *Ekonomika APK.* – 2005. – № 2. – S. 116.
3. *Kyrylenko I.H.* Napriamy pidvyshchennia konkurentospromozhnosti vitchyznianoho silskohospo-darskoho vyrobnytstva // *Ekonomika APK.* – 2005. – № 11. – S. 69.
4. *Kyrylenko I.H., Boiko M.F.* Vkazana pratsia. – S. 15.
5. *Borodina O.M.* Liudskiy kapital yak osnovnyi stratehichnyi resurs staloho rozvytku ahrarnoi sfery // *Ekonomika APK.* – 2003. – № 9. – S. 105.
6. *Kupalova H.I.* Analiz koniunktury rynku pratsi na seli // *Ekonomika APK.* - 2002. - № 1. - S. 89.
7. *Chornyi H.M.* Stratehichni napriamy zabezpechennia APK kerivnykamy – profesionalamy // *Ekonomika APK.* – 2001. – № 10. – S. 112.
8. Aktualni pytannia ahrarnoi polityky. Zbirnyk robіt 1999-2002. – S. 76.
9. Там само. – S. 76.
10. *Popova O.L., Skurska N.M.* Vkazana pratsia. – S. 137.
11. Istoriiia ukrainskoho selianstva. Narysy v 2-h tomakh. – T. 2. – S. 593.
12. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2005 rik / Za red. O.H. Osaulenka. – K.: Konsultant, 2006. – S. 392.
13. Ekonomichna aktyvnist naseleennia Ukrainy 2004: Stat. zb. – K.: Derzhkomstat Ukrainy, 2005. – S. 256.
14. *Tsihanovska O.M.* Sotsialno-ekonomichni problemy vykorystannia resursnoho potentsialu sela // *Ekonomika APK.* – 2007. – № 8. – S. 131.
15. Silskiy sektor Ukrainy na rubezhi tysiacholit ... – S. 87.
16. *Popova O.L., Skurska N.M.* Vkazana pratsia. – S. 135.
17. Naseleennia i trudovi resursy sela ... – S. 100-101.
18. Там само. – S. 101.
19. *Herchanivska S.V.* Otsinka stanu aktyvnosti silskoho naseleennia Ternopilskoї oblasti // *Ekonomika APK.* – 2006. – № 5. – S. 149.
20. Naseleennia i trudovi resursy sela ... – S. 102.
21. Sotsialno-ekonomichni problemy ukrainskoho sela i silskykh terytorii: Materialy do S'omykh richnykh zboriv Vseukrainskoho konhresu vchenykh ekonomistiv-ahrarynkiv 9-10 lystopada 2005 roku. – K.: UАAN NNC «Іnstytut ahrarnoi ekonomiky», 2005. – S. 17, 19.
22. *Hnybidenko I.* Zainiatist silskoho naseleennia yak pohidna reformuvannia ahrarnoho sektora ekonomiky // Upravlinnia suchasnym mistom. – 2004. – № 11-12. – S. 115.
23. *Prokopa I.V.* Socialni aspekty rozvytku silskykh terytorii // *Ekonomika APK.* – 2005. – № 11. – S. 49.
24. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2004 rik / Za red. O.H. Osaulenka; vidpov. za vypusk V.A. Holovko. – K.: Derzh. komitet statystyky, 2005. – S. 407.

25. Naseleння i trudovi resursy sela ... – S. 103.
26. *Yakuba K.I.* Silska zhinka i rozvytok socialnoi sfery v silskii merezhi // *Ekonomika APK.* – 2005. – № 11. – S. 64.
27. *Zhupko S.* Natsionalni ta rehionalni osoblyvosti postkomunistychnoi zainiatosti // *Shans.* – 1996. – № 4. – S. 10.
28. Ahropromyslovyi kompleks Ukrainy // <http://tect.minagro.gov>.
29. *Lupenko Yu.O., Lupenko Ye.I.* Tendentsii zainiatosti silskoho naseleння u postreformatsiyniy period // *Ekonomika APK.* – 2005. – № 12. – S. 108.
30. *Trehobchuk V.M., Pashver B.J., Yuzefovych A.E.* ta in. Pro dovhostrokovu stratehiiu staloho rozvytku ahropromysloвого комплексу // *Ekonomika APK.* – 2005. – № 7. – S. 4.
31. *Popova O.L., Skurska N.M.* Vkazana pratsia. – S. 134.
32. Silskohospodarski obsluhovuiuchi kooperatyvy: Prakt. posib. / R. Holok, V. Honcharenko, N. Ivanova ta in. – K.: Urozhai, 2001. – S. 16; *Malik M., Malik L.* Rozvytok kooperatyvnykh protsesiv v ahrrnomu sektori ekonomiky // *Perspektyvy kooperatsii v APK Ukrainy v umovakh intehratsii v Yevropeyskyi Soiuz: Mizhnar. naukovo-praktych. konferenciia, 15-16 veres. 2005 r.* – Lviv: Lvivskyi derzh. ahrr. un-t, 2005. – S. 85-94.
33. *Lupenko O.O.* Vkazana pratsia. – S. 135.
34. *Demianchuk O.I.* Rozvytok protsesu samozainiatosti na seli // *Ekonomika APK.* – 2002. – № 7. – S. 134.
35. *Herchanivska S.V.* Vplyv faktoriv na pratsevlashtuvannia naseleння v ahrrni pidpriemstva Ternopil'skoi oblasti // *Ekonomika APK.* – 2006. – № 11. – S. 136.
36. *Herchanivska S.V.* Vkazana pratsia. – S. 150.
37. *Holubeva I.Ye.* Pratsia sil'skykh ditei: sotsialno-demohrafichnyi aspekt // *Ekonomika APK.* – 2001. – № 11. – S. 103.
38. Tam samo. – S. 109.
39. *Krysanov D.F.* Masshtaby i mozhlyvosti finansovoho zabezpechennia pozaahrrnoi zainiatosti silskoho naseleння // *Ekonomika APK.* – 2007. – № 5. – S. 60.
40. *Luzhanska I.* Profesiini hromadski orhanizatsii APK: spromozhnist do realizatsii novykh zavdan // *Biul. proektu PROON «Agrarna polityka dlia liudskoho rozvytku».* – 16(16)-y vyp., 1-30 veres. 2003 r. – www.undp.org.ua.
41. *Lupenko O.O.* Vkazana pratsia. – S. 134-135.
42. *Krysanov D.F.* Vkazana pratsia. – S. 63.
43. Tam samo. – S. 64.
44. Aktualni pytannia ahrrnoi polityky. Zbirnyk robit 2002-2003. – S. 486.
45. Sil'skyi sektor Ukrainy na rubezhi tysiacholit ... – S. 97.
46. Istoriiia ukrainskoho selianstva. Narysy v 2-h tomakh. – T. 2. – K., 2006. – S. 593.
47. *Opalenko I.O.* Rynok pratsi v ahrrnii sferi Cherkaskoi oblasti // *Ekonomika APK.* – 2005. – № 2. – S. 118.
48. *Popova O.L., Skurska N.M.* Zainiatist na seli: naslidky ahrrnogo reformuvannia // *Ekonomika APK.* – 2006. – № 7. – S. 132.
49. Aktualni pytannia ahrrnoi polityky. Zbirnyk robit 2002-2003. – S. 484.
50. *Kupalova H.I.* Vkazana pratsia. – S. 90.
51. *Riabokon V.P.* Selianyn na rynku pratsi (kadrovi aspekty) // *Ekonomika APK.* – 1998. – № 10. – S. 86.
52. *Sabluk P.T.* Rozvytok sil'skykh terytorii v konteksti zabezpechennia ekonomichnoi stabilnosti derzhavy: Dopovid na somykh richnykh zborakh Vseukrainskoho konhresu vchenykh ekonomistiv-ahrrnykiv 9-10 lystopada 2005 roku. – K.: UAAN NNC «Instytut ahrrnoi polityky», 2005. – S. 9.
53. *Bitter O.A.* Sotsialno-ekonomichnyi riven zhyttia silskoho naseleння girskoi zony Karpat // *Ekonomika APK.* – 2005. – № 5. – S. 113.
54. Ofitsiyniy sait Holovnoho upravlinnia statystyky v Ivano-Frankivskii oblasti // <http://stat.if.ukrtel.net>
55. *Diachenko B.I., Dolynskyi S.V., Tovtyn M.A., Tkach V.Yu.* Yevropeyskyi rynek pratsi v systemi mizhnarodnoi mihratsii trudovykh resursiv // *Ekonomika APK.* – 2005. – № 2. – S. 140.
56. Bidnist // <http://works.tarefer.ru>.
57. Naseleння i trudovi resursy sela ... – S. 54.
58. Sil'skyi sektor Ukrainy na rubezhi tysiacholit ... – S. 78.
59. Naseleння i trudovi resursy sela ... – S. 55.
60. Sil'skyi sektor Ukrainy na rubezhi tysiacholit ... – S. 80.
61. Tam samo. – S. 81; Naseleння Ukrainy – 2002. Shchorichna analitychna dopovid. – K., 2003. – S. 175.

Падалка С.С.

Крестьянство Украины: социальная конфигурация и новейшие ментальные императивы самобытности (1990-2000-ые годы).

Анализируются социальные изменения в крестьянской среде, освещаются причины и последствия сужения возможностей прикладывания собственного труда в украинском селе, особенности приобретения крестьянами новых ментальных установок.

В исследуемые годы распространенным явлением становилась самозанятость, наблюдалась высокая трудовая миграция крестьянства, высокой оставалась текучесть кадров. Среди причин ухудшения качества кадров сельского хозяйства: низкая мотивация труда – низкие зарплаты, несвоевременные их выплаты, отсутствие морального стимулирования; изменение структуры производства; безработица; недооценка руководителями предприятий значения подготовки кадров; сокращение финансирования образования и отсутствие надлежащей социальной защиты работников; низкая эффективность материального производства; производственная беспорядочность крестьян.

Практически на селе была пущена работа органов власти и хозяйствования по закреплению кадров на селе. Наблюдалось старение кадров. Резко уменьшилась часть молодых специалистов с высшим образованием. На селе практически не действовали механизмы социального партнерства. Государство часто устранялось от функции гаранта прав и свобод граждан. Становление новой системы социальных трудовых отношений происходило путем игнорирования собственного исторического и современного мирового опыта.

Ключевые слова: сельское население, аграрный бизнес, трудовые ресурсы, занятость, миграция.

Padalka S.S.

Peasantry of Ukraine: social configuration and newest mental imperatives of originality (1990-2000th).

Social changes are analysed in a peasant environment, reasons and consequences of narrowing of possibilities of appendix of own labour in the ukrainian mud flow, feature of acquisition are illuminated by the peasants of the new mental options.

Independent employment became the widespread phenomenon in the investigated years, there was high labour migration of peasantry, the high was remained by fluidity of shots. Among reasons of worsening of quality of shots of agriculture: subzero motivation of labour is subzero salaries, their ill-timed payments, absence of moral stimulation; change of pattern of production; unemployment; underestimation by the leaders of enterprises of value of training of personnels; reduction of financing of education and absence of the proper social defence of workers; subzero efficiency of material production; productive lawlessness of peasants.

Practically on a drift there was пущена work of government and management bodies on fixing of shots on a mud flow. There was aging of shots. Sharply part of young specialists diminished with higher education. On a mud flow the mechanisms of social partnership did not operate practically. The state was often removed from the function of guarantor of rights and freedoms of citizens. Becoming of the new system of social labour relations took place by ignoring of own historical and modern world experience.

Keywords: rural population, agrarian business, labour resources, employment, migration.

* * *